

OBYVATELSTVO ČESKA: HUSTOTA ZALIDNĚNÍ A SEKTOROVÁ STRUKTURA

Hustota zalidnění

Rozmístění obyvatelstva v prostoru je nerovnoměrné a v čase se neustále mění, resp. vyvíjí. Územní diferenciace hustoty zalidnění je způsobena jednak faktory *přírodními* (nadmořská výška, klima, úrodnost půd, surovinové zdroje), *historickými* (odsun německého obyvatelstva, spuštění železné opony a vznik hraničního pásma, její pád ad.), především však faktory *socioekonomickými* (stupeň industrializace a urbanizace aj.).

Počet obyvatel se v důsledku diferenciace ve vývoji přirozené měny i migrace nezvyšoval po celém území rovnoměrně. Rozdíly v osídlení byly nejdříve dány rozdílnými *fyzickogeografickými podmínkami*, s rozvojem nezemědělských výrobních činností se však postupně měnily. Obecně platilo, že hustota osídlení byla přímo úměrná vhodnosti krajiny pro zemědělství a byla tím vyšší, čím úrodnější bylo obdělávané území. Výjimkou bývala jen místa, kde se těžily vzácné nebo barevné kovy. Rozdílný hospodářský vývoj v jednotlivých oblastech českých zemí, především od přelomu 17. a 18. století, pak zapříčinil výraznější strukturální změny v systému osídlení. Do hry vstoupily i další faktory, především *sociální a ekonomické*.

Nejdříve, a s postupem času také nejvýrazněji, se strukturální změny projevily zejména v oblastech severozápadních a severovýchodních Čech, severní Moravy, tj. v souvislém pásu sousedícím s obdobně se rozvíjejícími oblastmi v Sasku, v Lužici a ve Slezsku. Významnou roli ve vývoji hustoty zalidnění sehrála demografická revoluce (především fáze růstu počtu obyvatel, jenž byl dán rychlejšími poklesem úmrtnosti než porodnosti).

Průmyslově-zemědělský charakter českých zemí byl spojen s poměrně nízkým stupněm urbanizace a koncentrace obyvatelstva. Více než polovina obyvatelstva zůstávala převážně ve venkovských obcích do 2 tis. obyvatel (1921 - 55 %, 1930 - 51 %), jejich vyliďňování započaté již v 19. století nadále pokračovalo. Postupně rostl počet obyvatelstva měst nad 10 tis. obyvatel (r. 1930 téměř 26 %). Vyšší soustřeďování obyvatelstva ve městech pokračovalo zejména v severních Čechách a na Ostravsku, zvláště rychle rostla Praha. Proces koncentrace obyvatelstva do měst je v současné době však téměř ukončen. Dokladem toho je i již nastartovaný proces suburbanizace v zázemí velkých měst. Současný stav je ovlivněn mj. bytovou politikou - faktickou překážkou v možnostech se stěhovat. Předpokládá se, že konkurenční vztah město - vesnice bude nahrazen vztahem kooperacním.

Výrazným zásahem do územního rozmístění obyvatelstva na našem území byl odsun Němců v letech 1945-47. V pohraničí se snížila hustota zalidnění, poválečné dosídlení nenahradilo ztráty. V převážně zemědělských oblastech (jihočeské, západočeské pohraničí) byla situace umocněna spuštěním železné opony (pás okresů podél bývalé hranice NSR a Rakouska - Jindřichův Hradec, České Budějovice, Český Krumlov, Prachovice, Klatovy, Domažlice, Tachov). „Průmyslové“ pohraničí při hranici s bývalou NDR překonalo populační ztrátu uspokojivěji, mimo jiné i díky absenci železné opony (okresy Cheb, Sokolov, Karlovy Vary, Chomutov, Most, Teplice, Ústí nad Labem, Děčín).

Vedle pohraničí sledujeme trvale nízkou hustotu zalidnění v převážně zemědělsky zaměřených oblastech, jako je Českomoravská vrchovina nebo pás okresů podél jižní a západní hranice Středočeského kraje (vnitřní periferie).

Sektorová struktura ekonomicky aktivního obyvatelstva v okresech

Populace českých zemí se v průběhu století změnila z převážně venkovské a zemědělské (47 % - 1900, 35 % - 1921) v populaci silně urbanizovanou, s hustou sítí středních a menších měst, s nízkým podílem činných v zemědělství (6 % - 1996).

Industrializace, upřednostňovaný rozvoj hutnictví a těžkého strojírenství jako základny zbrojního průmyslu v období po 2. světové válce, vedla

k posilování výrobní sféry (44 % činných v průmyslu v roce 1961, pozdější pokles na 37 % v roce 1991 a 32,2 % - 1996). Teprve koncem 60. let se začal výrazněji zvyšovat podíl v terciérní sféře (29 % v roce 1961, do roku 1991 vzrostl jen na 42 %, v roce 1996 už 53 %. Postupně se pomalu snižoval podíl činných v zemědělství a lesnictví z původních 27 % (1950) až na necelých 6 % (1996).

Tabulka č. 1: Podíl ekonomicky aktivního obyvatelstva v jednotlivých sektorech hospodářství v letech 1989 - 1996

Sektory	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Primér	11,6	11,8	10,0	8,6	6,8	6,9	6,2	6,0
Sekundér	46,4	45,4	46,5	44,8	44,6	42,2	41,5	41,0
Terciér	42,0	42,8	43,5	46,6	48,6	50,9	52,3	53,0

Zdroj: ČSÚ

Po roce 1989 došlo k výraznému posílení terciéru především odlivem pracovních sil z priméru a sekundéru. Sektorová struktura ekonomicky aktivního obyvatelstva Česka poměrně rychle dohání zpoždění a proporcemi se přibližuje ekonomicky vyspělým zemím.

Primér: Minimum v okresech severozápadního pohraničí (Cheb až Liberec), ale i v úrodném Polabí, kde je způsoben především možností práce v jiných odvětvích (např. Mělník, Kolín). Maxima zaznamenávají oblasti s nízkou možností nalézt práci v jiných odvětvích (především Českomoravská vrchovina).

Sekundér: Patrný je vliv velkých průmyslových center (např. Blansko, Ostrava, Karviná, Frýdek Místek, Mladá Boleslav ad.).

Terciér: Dominují velkoměsta (Praha, Brno, Plzeň) s koncentrací bankovníctví, obchodu, vědy, výzkumu, školství, administrativy, orgánů státní správy apod. Zřejmý je vliv zahraničního turistického ruchu (kromě jasně vedoucí Prahy veletřní Brno, lázeňské okresy Cheb, Karlovy Vary) nebo vliv významných železničních křižovatek (okr. Břeclav, Nymburk - železniční opravny).

Miroslav Marada, Pavel Chromý

Literatura:

- FIALOVÁ, L. a kol. (1996): Dějiny obyvatelstva v českých zemích. Academia, Praha.
 JANCÁK, V., GÖTZ, A. (1997): Územní diferenciace českého zemědělství a její vývoj. PFF UK, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha.
 Malý lexikon obcí ČR 1997. ČSÚ, Praha, 1998.
 Retrospektivní lexikon ČSSR 1850-1970. FSÚ, Praha, 1978.

Lektoroval: Zdeněk Čermák, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PFF UK Praha

Kartogramy:

Hustota zalidnění v Česku

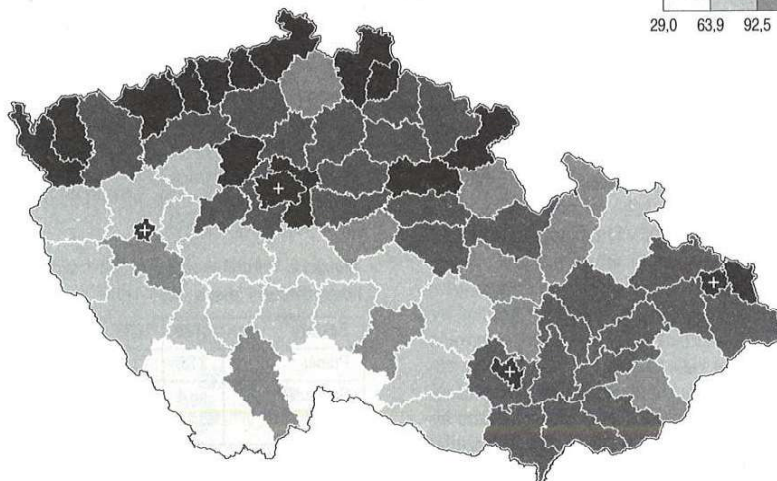
Kartogramy jsou zkonstruovány na základě dat k 31. 12. 1997. Zvláštní kategorií tvoří 4 městské okresy (Praha, Plzeň, Brno, Ostrava), které pro svojí malou rozlohu a vysoký počet obyvatel mají extrémní, řádově vyšší hustotu zalidnění než ostatní jednotky. Zbývajících 73 okresů bylo rozčleněno na pět skupin o podobné velikosti, neboli na intervaly s četností 14, 15, 15, 15 a 14 okresů. Pro data za roky 1930 a 1950 byly pak použity stejné mezní hodnoty intervalů jako v roce 1997. Četnost v jednotlivých intervalech se tedy v čase mění, což umožňuje sledovat změny ve významnosti postavení jednotlivých okresů, jejich posun mezi kategoriemi, popř. stabilitu atd.

Sektorová struktura ekonomicky aktivního obyvatelstva v okresech Česka

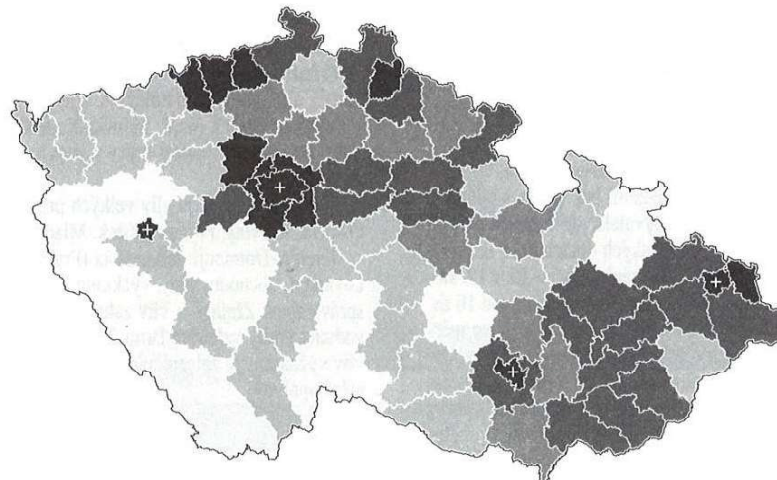
Kartogramy zachycují stav k 31. 12. 1996. Ve všech třech případech je četnost v jednotlivých intervalech shodná, a sice 10, 16, 25, 16 a 10 okresů. Mezní hodnota intervalů se tak sice mění v každém z kartogramů, jsou však dobře patrná „maxima“ a „minima“ daného jevu. Jinými slovy: deset „prvních“ okresů je zobrazeno stejným barevným odstínem ve všech třech mapách, obdobně deset „posledních“ okresů atd.

HUSTOTA ZALIDNĚNÍ V ČESKU

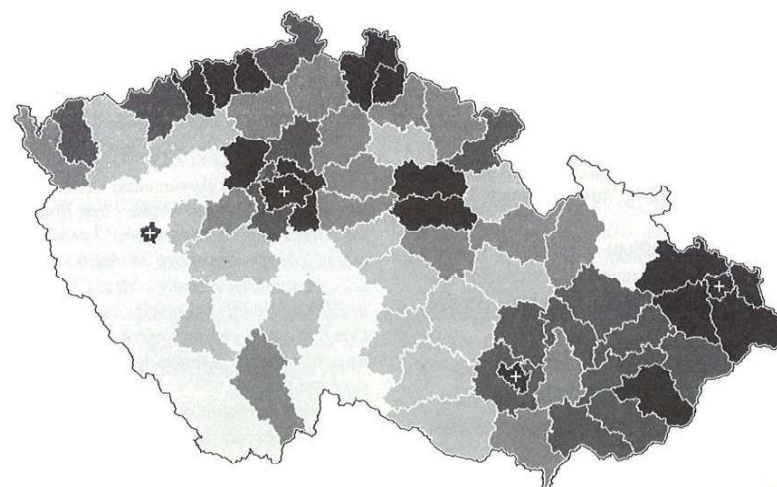
rok 1930

rok 1950

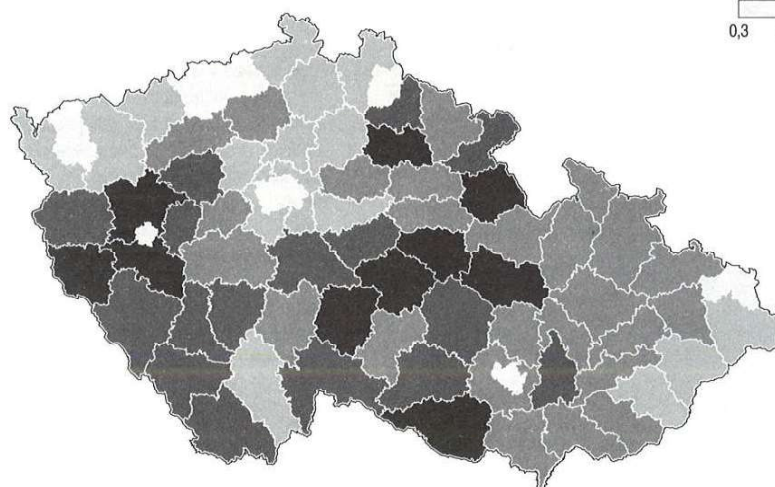
rok 1997

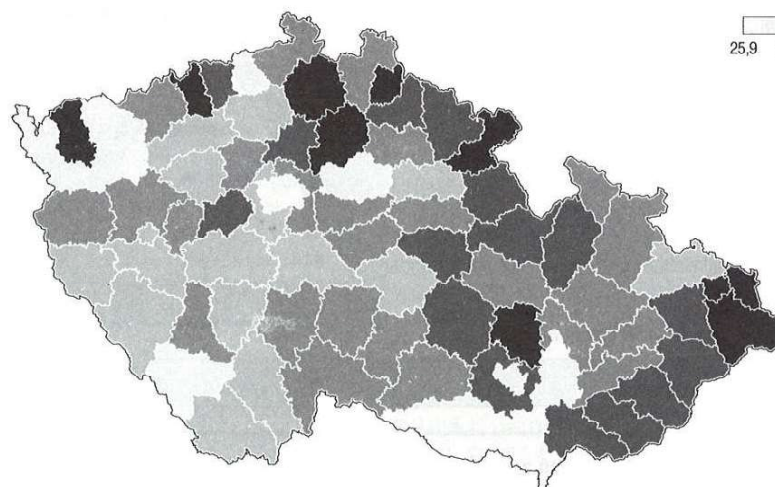
Geografické rozhledy 8, 1998/99, č. 4

SEKTOROVÁ STRUKTURA EKONOMICKY AKTIVNÍHO OBYVATELSTVA V OKRESECH ČESKA

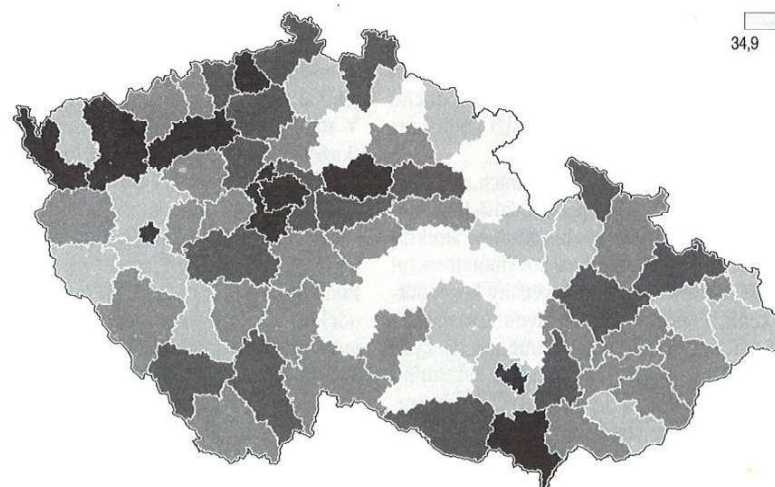
primér

sekundér

terciér

Geografické rozhledy 8, 1998/99, č. 4